La Vall de Ribes, un carrer de Barcelona peculiar

Miquel Sitjar i Serra

Barcelona Quaderns d'Història, 5 (2001)

És molt poc el que es pot afegir a les brillants exposicions de M. Teresa Ferrer i Malloll sobre la institució del carreratge i la seva relació amb la redempció de jurisdiccions en el tombant dels segles XIV i XV.[1] El marc general està prou ben definit i gràcies a ell hem pogut estudiar el tema del carreratge a la vall de Ribes i endinsar-nos en el complex règim polític d'aquest territori, a més d'aproximarnos al coneixement de la situació social amb la seva vida agrícola i ramadera, les seves elits, les seves relacions exteriors preferents, etc.

Començarem, però, per una cosa més simple, la descripció de com ha vist la historiografia ribetana el carreratge, amb el benentès que aquesta historiografia representa la veu d'aquelles elits, que quedà dipositada als arxius locals on fins fa ben poc es guardà el record dels fets més memorables de la història de la Vall.

El carreratge a la historiografia de la Vall

Es pot considerar Francesc Capdevila i Ventós, mort l'any 1835 després d'una llarga vida, com el primer historiador de la vall de Ribes de la mà de Francisco de Zamora i del seu conegut qüestionari enviat a diversos punts del Principat amb el desig d'elaborar una història de Catalunya a partir del buidatge de les informacions recopilades. Capdevila contestà aquest qüestionari l'any 1789[2] i no hi recorda per res la condició de la vall de Ribes com a carrer de Barcelona, quan, en donar la llista dels beneficis atorgats per la corona amb motiu de la redempció jurisdiccional, esmenta tots els privilegis fiscals que va guanyar la Vall arran de la redempció jurisdiccional del domini dels Pinós i el retorn d'aquesta a la corona.

1. M. Teresa FERRER MALLOL, «El patrimoni reial i la recuperació dels senyorius jurisdiccionals en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales*, 1970-1971, pàg. 352-491.
2. Biblioteca del Palacio Real de Madrid, *Manuscrito 2436*, 189r-203r.

El segon esment al carreratge en la historiografia ribetana, aquest molt més directe, pertany a un incansable grup d'erudits locals formats a l'entorn del Centre Catòlic Ribetà. Un d'ells, Justí Bac Roma, en parlà en un article titulat «El comtat»[3] i arribà a reproduir un passatge d'un document del rei Martí, datat el 6 de febrer de 1409, on el monarca expressa el seu desig que "*la dita vall, viles, castres i paròquies* [...] *sien plenàriament i ésser deguen i especten carrers de Barcelona* [...]". Aquest document, per la data, no pot ser els capítols signats el 25 d'octubre de 1407 per la Vall i el rei Martí, que fixaven les condicions de la redempció d'aquesta del domini de Bernat Galceran de Pinós i que obre les portes a la concessió del carreratge, ni tampoc el de l'efectiva acceptació de la Vall com a carrer de Barcelona datada del 25 d'abril de 1410.[4]

El document citat per Justí Bac Roma, que es troba com veiem al mig de l'inici i el final del camí cap al carreratge, testimonia un moment concret de la pressió que el rei Martí exercí sobre la ciutat de Barcelona perquè acceptés la vall de Ribes com a carrer. Però ara el que interessa és deixar palès que per a Justí Bac Roma el carreratge no té altre valor que el de sancionar el retorn a la corona, el d'una nova annexió al comtat de Barcelona, parafrasejant les paraules d'aquest estudiós. En efecte, el carreratge significà el retorn o annexió de la vall de Ribes al comtat de Barcelona, del qual se separà el 4 d'abril de 1381 perquè el rei, comte de Barcelona, de Rosselló i Cerdanya, la cedí en penyora a Galceran de Pinós. Amb el carreratge Justí Bac Roma considera que es retorna al curs històric inaugurat l'any 1117 quan la vall de Ribes, com a part del comtat de Cerdanya, fou incorporada al comtat de Barcelona.

Aquesta concepció del carreratge atorgat a la vall de Ribes posa l'accent més que res en el seu aspecte formal de ficció jurídica necessària per sancionar el retorn d'una jurisdicció a la corona. I com a aspecte formal no suscita cap tipus de curiositat ni de recerca més aprofundida per part dels historiadors de la Vall que tampoc no estudien a fons tot el complexíssim procés de la redempció, i mostren sempre preferència per a períodes anteriors o posteriors, dominats per la bona relació amb el rei Joan II i els privilegis que concedí l'any 1458. L'únic recull publicat fins avui dels privilegis de la vall de Ribes el devem a Ferran Valls Taberner,[5] i és anecdòtic, però significatiu, que aprofités, segons sembla, el material servit pel seu amic Pere Pujol i Tubau, un dels grans historiadors ribetans del segle XX, i oblidés l'edició dels capítols que el rei Martí atorgà a la vall el 25 d'octubre de 1407 i que obriren el camí cap al carreratge, a més del text de 1409 citat per Justí Bac Roma i que bé podria ser un transsumpte dels capítols de 1407.

Aquests capítols, interessants no només pel que fa a la redempció sinó també per la informació que donen sobre la tradició jurídica ribetana, degueren tenir una vida efímera, i es van esborrar de la memòria col·lectiva i van quedar amagats entre les fitxes dels estudiosos per l'aparició d'uns capítols molt més importants. Són els ja

3. Justí BAC ROMA, «El comtat», *Petrària*, 16 de febrer de 1931, pàg. 2.
4. Hi ha un trasllat del segle XVI del document de l'any 1408 a l'Arxiu Històric Comarcal de Puigcerdà *(AHCP), Plec d'actes closos,* 12v-13v. Els capítols són a *ACA* (Arxiu de la Corona d'Aragó), 2297, 67v-70r. Pel que fa a la data definitiva d'acceptació del carreratge, cfr. el 25 d'abril de 1410 a E. BRUNIQUER, *Ceremonial dels magnífics consellers i regiment de la ciutat de Barcelona,* vol. IV.
5. Ferran VALLS I TABERNER, *Privilegis i ordinacions de la Vall de Ribes*, Saragossa, 1992.

esmentats privilegis concedits per Joan II, el 29 de desembre de 1458, que en bona part confirmen els capítols de Martí l'Humà sense que els seus autors els esmentin, com seria d'esperar, ni tampoc es recordin del carreratge ni que sigui a títol formal. Tota la tradició jurídica polèmica, els plets, les concòrdies, etc. que s'allarguen fins a l'època borbònica no invoquen mai el carreratge ni el privilegi oblidat del rei Martí, malgrat la necessària eficàcia que els síndics de la vila i de la vall de Ribes hagueren d'esmerçar per desenterrar vells privilegis per defensar els drets de la Vall, quan no recorregueren a la falsificació. En una paraula, el carreratge s'havia oblidat gairebé en el mateix moment que es produïa. Ara hem de veure si aquest oblit s'ajusta a la qui sap si petita entitat real d'aquesta institució a la vall de Ribes i al seu valor, que suposem conjuntural i formal. Per això oblidarem per un moment les qüestions formals i aterrarem en la mesura que puguem en la situació de la vall de Ribes i el desenvolupament dels fets que duen al carreratge.

La situació de la vall de Ribes en el tombant del segle XIV al XV

Hem triat aquest marc temporal, que per a més precisió caldria situar entre el dia 4 d'abril de 1381 i l'octubre i l'abril dels anys 1407 i 1410, respectivament, perquè en una data es produeix l'empenyorament de la jurisdicció reial de la Vall a favor de la família Pinós i, en l'altra, es comença a superar la situació creada l'any 1381 amb la corresponent redempció i l'obtenció del carreratge. Però aquesta visió de les coses, que és la que tenia l'esmentat Francesc Capdevila i Ventós i la historiografia posterior en el sentit que una data implica un retrocés i l'altra un progrés sense gaires matisos, no es correspon plenament amb la realitat. La realitat és que, si parléssim als homes de la Vall d'aquella època del paradís perdut de domini reial arran dels fets del 4 d'abril de 1381, ens guanyaríem la seva perplexitat. I també ens mirarien sorpresos si volguéssim celebrar com una victòria els fets dels anys 1407 i 1410.

En efecte, no tots els homes de la Vall eren homes propis del rei. Bona part dels habitants del curs baix del Freser i del Rigard, potser més d'una quarta part del total, estaven sotmesos a la condició de remences de l'abat de Sant Joan de les Abadesses.[6]

En la mateixa zona dos monjos del monestir de Ripoll, l'almoiner i el dispeser, hi posseïen també dominis i homes propis. Naturalment que a aquests homes de la Vall sotmesos a les dures condicions de feudalització els devia preocupar la redempció de la Vall de mans d'un nou poder feudal, el dels Pinós, afeixugats com estaven per les abusives càrregues de l'administració abacial, però potser els amoïnava molt més la pròpia redempció, que no arribava. És veritat, però, que els habitants del districte del castell de Ribes, on avui hi ha el terme municipal de Ribes de Freser, eren homes del rei. Però això, tot i que era important, quedà malmès per la presència d'un veguer i batlle natural de la Vall que, almenys des de 1345,[7] es convertí en funcionari reial perpetu i hereditari, i que gràcies als favors reials acabà actuant com un poder feudal més.

6. *AHMSJA* (Arxiu Històric del Monestir de Sant Joan de les Abadesses), J 42, *Capbreu de la Vall de Ribes, 1395*.
7. *ACA*, 878, 156r-157v.

Per tant, caldria parlar d'una presència molt feble del domini reial en el si de la Vall i de tres nusos que lligaven el procés de formació política i d'unitat de la Vall i el seu desenvolupament econòmic a la fi del segle XIV. Un nus estaria format per les exaccions abacials i monàstiques;[8] el segon nus el lligaria el veguer i batlle natural que, l'any 1381, en ocasió de l'empenyorament passà de representant reial a senyorial; i, finalment, el tercer nus el monopolitzaria el Pinós. Tres nusos són massa nusos. Una gran massa de la riquesa que podia generar el territori marxava fora. A més, hi ha importants diferències locals de renda dins la Vall segons el pes o la importància que hi tinguin cadascun d'aquests tres nusos. Així, els llocs de Queralbs i Pardines, força nets d'interferències abacials i monàstiques, havien de tenir un mínim excedent de renda que no podien posseir les parròquies de Bruguera, Campelles i Planoles, on es vivia el drama dels mals usos i els delmes i redelmes dels monestirs. El poder d'aquests monestirs arribava a les portes de Ribes, on ens consta des de fa anys l'arbitrària intervenció del veguer i batlle natural, que, a més, sembla que tenia homes propis.

Tota aquesta situació explica la dificultat extraordinària de trobar diners per comprar la jurisdicció a Bernat Galceran de Pinós, i les tensions que devia provocar dins la Vall el repartiment de les càrregues econòmiques consegüents que només podien assumir amb una certa comoditat les parròquies de Queralbs i Pardines. No cal descartar actituds violentes i contràries d'alguns homes propis de l'abat i dels monjos, que devien veure l'acció de la redempció com una aventura inútil i dispendiosa.

Per tant, la història d'aquest territori pirinenc és la de deslligar-se progressivament dels nusos esmentats. El primer assalt que sens dubte posa les bases per als següents és el del carreratge. Els altres assalts que ja no són ben bé objecte d'aquesta comunicació –la redempció de la vegueria i la dels remences– formen part de la història de la vall de Ribes dels dos-cents anys a venir. És, doncs, una història molt lenta, que s'assembla molt poc a l'accelerat ritme dels fets que dugueren a l'obtenció del carreratge l'any 1410.

Els fets dels anys 1407 i 1410

Els primers intents de la corona per recuperar la jurisdicció de la vall de Ribes daten de l'any 1397,[9] i resultaren fallits per l'oposició de Bernat Galceran de Pinós. Les gestions es reprenen l'any 1407. El dia 2 de novembre d'aquell any, el rei Martí havia confiat a Dalmau de Biert les gestions[10] necessàries per aconseguir la redempció de la Vall. Però abans, hi havia arrelat la consciència de treballar des de dins per aconseguir la fita. Es treballa per implicar la Cerdanya, concretament Puigcerdà, amb un intent que podria qualificar-se com d'unió amb la vila de Puigcerdà via veïnatge o carreratge. En aquest cas, el veïnatge o carreratge entre la vall de Ribes i Puigcerdà, en el cas que ho puguem anomenar així perquè aquesta denominació no apareix en la documentació,

8. L'abat del monestir de Sant Joan treia vora de 100 sous anuals del territori ribetà esmentat a més d'una quantitat ingent de pagaments en espècies segons consta a l'*AHMSJA*, J 42, 29v.
9. *ACA*, 2169, 75v-76r.
10. FERRER, «El patrimoni reial...», pàg. 459.

responia a la necessitat de suport jurídic i, el que és més greu i difícil, d'ajut econòmic. En efecte, una delegació ribetana es presentà el dia 11 de setembre de 1407 davant els cònsols i consell de la vila de Puigcerdà, i segons l'acta que s'aixecà d'aquell consell "*hagen preguat e suplicat los dits cònsols e consell que sobre la dita reemçó los degen ajudar e prestar-los tot consell, favor e ajuda que puguen e en especial que si mester serà fer missatger al senyor Rei sobre aiçò e donar-los treslats d'alguns privilegis que aquesta vila ha los quals entenen que els seran bons e útils sobre la dita reemçó*".[11] El privilegi que demanaven el veguer, els cònsols i alguns prohoms, que eren els que formaven la delegació ribetana, era una còpia del privilegi d'unió dels comtats de Rosselló i Cerdanya al Principat de Catalunya signat l'any 1344. Aquest document, una còpia del qual encara es conserva avui a l'Arxiu Històric Comarcal de la Cerdanya juntament amb una altra còpia enquadernada entre documents jurídics relatius a la vall de Ribes,[12] es va demanar als cònsols de Puigcerdà amb una doble intenció: tenir aquest document que demostrava la pertinença de la vall de Ribes al comtat de Cerdanya i, per tant, la unió amb la corona que sancionava l'esmentat privilegi, i fer prendre consciència als cerdans de les seves obligacions amb la vall de Ribes. Aquests obligacions es materialitzaven amb la prestació d'un servei ben enutjós i sorprenent: forçar els cerdans a pagar el missatger que havia de portar davant del rei la còpia de l'esmentat privilegi. Aquest petit detall, la no-disponibilitat de fons ni per pagar un missatger, demostra la situació de fallida econòmica de la vall de Ribes abans mateix de la seva redempció. Aquesta fallida s'explica per la quantitat de gravàmens econòmics feudals abans esmentats que queien sobre els homes d'aquell territori i la conseqüent impossibilitat de crear una hisenda pública capaç de fer front a les més petites despeses.

Però a l'hora d'enfocar l'estudi del carreratge amb Barcelona no s'ha de perdre de vista que, tal com estaven les coses, devia costar diners al Consell de Cent. Els de Puigcerdà entenien que ajudar la vall de Ribes els suposaria una font de despeses sens fi i per això, i dues vegades, el 13 i 15 de setembre de 1407, es van negar a atendre la petició ribetana de pagar el missatger al senyor rei. Se suposa que els ribetans s'espavilaren i feren arribar a la cancelleria reial el privilegi, i que aquesta tramesa i les negociacions posteriors desencallaren el procés cap a la redempció amb la promulgació dels capítols de 2 de novembre de 1407. D'aquests capítols ens interessa llegir un passatge del capítol 3 en el qual els síndics de la Vall demanen al rei que trameti missatgers "*a la Vila de Puigcerdà e en la terra de Cerdanya e de Baridà e en los llocs de Camprodon, de Ripoll, de Sent Joan de les Abadesses amb lletres ben afectuoses pregant los dessusdits ço és cònsols, síndics, regidors e altres singulars als dits locs e viles que per contemplança al dit senyor e per lo honor de la dita vall vullen ajudar d'aquella quantitat com possible los serà*" i així la redempció, continua dient, "*pus fàcilment se puxa fer e venir a bona conclusió*".[13]

No sembla pas que una confessió més clara i sincera de l'estat de depauperació d'unes arques públiques es trobi en cap dels capítols signats per la corona en

11. *AHCP, Actes dels cònsols de Puigcerdà, 1407-1418*, 5v.
12. *AHCP, Plec d'actes closos*, 19r-25v.
13. *ACA*, 2297, 68r.

aquest període.[14] En primer lloc, cal tornar a notar la reiterada incapacitat econòmica dels homes de vall de Ribes a l'hora de pagar missatgers, tasca que ara encolomen, i amb èxit, al mateix monarca. En segon lloc, el contingut mateix del missatge ribetà devia ser molt diferent del que devien rebre, per posar un exemple, els cònsols de Vic, per part dels prohoms d'Olot quan aquests anunciaven que guanyarien la jurisdicció sobre Olot en cas que el rei se la tornés a vendre.[15] En el nostre cas, l'únic que queda clar és una petició de diners sense cap altra contrapartida. És interessant constatar la relació de llocs on es vol anar a captar almoina: la Cerdanya de nou, malgrat el fracàs de l'11 de setembre, i les terres que en el futur constituiran el Ripollès.

Un esdeveniment accelerà la tramesa de les lletres: l'embargament dels béns dels homes de la Vall i el seu veguer practicat per Bernat Galceran de Pinós. El rei ho censurà[16] i s'afanyà a trametre les lletres, però variant una mica els destinataris. Hi afegí els abats de Ripoll i Sant Joan, potser amb l'esperança de convèncerlos perquè relaxessin la càrrega impositiva que sabem que sotmetien sobre un gruix important de la població ribetana, i completà la llista amb dues ciutats importants, Barcelona i Perpinyà, que podrien ajudar la Vall o bé podrien convertir-la en un carrer, com ja preveien per al futur els mateixos capítols pel que fa a la capital del Principat. Sabem el que passà a Puigcerdà quan es rebé aquesta lletra reial. Fou el dia 23 de gener de 1408. El procurador reial mateix parlà davant del Consell General de la vila de Puigcerdà amb un parlament en el qual digué que "*lo senyor rei hage intenció e molt acord de rembre la Vall de Ribes* [...] *e prega a aquesta universitat li fassa socors a favor la dita remçó*". Els homes de Puigcerdà no es deixaren impressionar per l'argument del profit i utilitat que s'esdevindria per a la terra de Cerdanya si es prestava l'ajuda demanada, i la rebutjaren adduint que "*la vila (de Puigcerdà) és prou apresta e encarregada e que la gent se ix de la vila per los grans càrrecs que han fet. Que la vila no fassa socors a favor la dita remçó*".[17]

Aquesta negativa cerdana, acompanyada de la que degué venir dels altres llocs, deixà la vall de Ribes en mans de la bona voluntat de la ciutat de Barcelona, que, a més, devia rebre un pressió addicional del rei perquè l'acceptés com a carrer i l'ajudés econòmicament amb una forma i quantitats que ens són desconegudes, però que devien ser-hi, car un cop s'acceptà la Vall els consellers de Barcelona no es van poden estar d'advertir que calia mirar de no sumar més despeses en l'acceptació de nous carrers.[18] Sigui com vulgui, la vall de Ribes assolí la condició de carrer i gràcies a l'ajuda de Barcelona pogué anar pagant els costos de la seva redempció mentre desenvolupava els capítols de 2 de novembre de 1407, que contribuïren a la unitat política d'una vall fins aleshores força dividida per totes les circumstàncies que hem referit.

14. Per fer aquesta afirmació em baso en la lectura directa dels capítols de redempció d'Olot publicats al *Llibre de Privilegis d'Olot (1315-1702)*, edició a cura d'Antoni Mayans i Plujà i Xavier Puigvert i Gurt, Barcelona, Fundació Noguera, 1995, pàg. 39- 48; i en la relació de FERRER, «El patrimoni reial...», pàg. 414-419.
15. Cfr. *Llibre de Privilegis (1315-1702)*, pàg. 39-48.
16. *ACA*, 2297, 74r.
17. *AHCP, Actes dels cònsols de Puigcerdà, 1407-1418*, 12r.
18. M. Teresa FERRER MALLOL, *L'associació de municipis a l'Edat Mitjana. El carreratge de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, pàg. 24 [conferència al Saló de Cent el 10 de febrer de 1999].

Els negociadors ribetans de la redempció

M. Teresa Ferrer[19] anota que els negociadors de les capitulacions davant del rei Martí són uns síndics delegats per la Vall i no els cònsols, com acostuma a passar en casos similars. A banda d'aquests síndics, els capítols esmenten "*prohomes poblats en la dita vall*", i també inevitablement Francesc de Ribes, veguer i batlle natural de la Vall, que contribuí amb 1.000 florins a la redempció. Però queda ben clar que el pes de les negociacions el duien els síndics esmentats, Joan de Pont, Joan Coma de Queralbs i Joan Roca, de Pardines, que, com a habitants dels llocs més rics i menys asfixiats pel domini feudal, devien ser també els primers contribuents econòmics de la redempció i també els més interessats a retornar la Vall a la corona. Devien tenir interès a recuperar els drets sobre les pastures dels seus llocs, Pardines i Queralbs, privilegiades pel rei d'ençà de l'època de Jaume I.[20] I no només les pastures, sinó que també el bosc de Queralbs fou objecte d'interès per al desenvolupament d'una nova activitat econòmica, la farga catalana, que inicià el llarg camí devers la industrialització.

Tornem a trobar el nom de dos dels protagonistes dels capítols del rei Martí, Francesc de Ribes i Joan de Pont, en uns capítols de 23 d'octubre de 1419 relatius a la construcció d'una farga a Ribes.[21] Tot aquest negoci de la farga no s'hauria pogut tirar endavant entre els agents esmentats, representants del poder reial, si no haguessin existit els capítols del rei Martí i el suport de la ciutat de Barcelona a aquests capítols. Tot aquest potencial de bosc per a la farga hauria anat a parar a les mans senyorials dels Pinós i Mataplana. Els homes de Queralbs i Pardines començaren a sentir-se forts per plantejar-se la desfeta del següent nus que frenava el seu desenvolupament: el poder vicarial. La redempció d'aquesta càrrega es començà a produir amb els privilegis de l'any 1458.[22] Abans, el gener de l'any 1440, els homes de Queralbs i Pardines, entre els quals hi havia l'honrat Joan de Pont, demanaren al rei que obligués el veguer a adaptar el seu ofici a les constitucions generals de Catalunya i a les pragmàtiques reials.[23] En una paraula, que els deixés participar en les funcions vicarials. Paral·lelament, Queralbs i Pardines, en entendre que com diu el text del rei Martí de l'any 1409 "*la dita vall, viles, castres i paròquies* [...] *sien plenàriament i ésser deguen i especten carrers de Barcelona* [...]", és a dir, una unitat, començaren a treballar de veritat per a la creació de la vila i vall de Ribes entesa com una federació de set parròquies. Així, l'any 1458, amb una redacció en què es confirmaven "*les llibertats e tots costums e usos de la dita vall (capítol XIX)*"[24] no van caure en l'error de l'any 1407, encara que fos només un error nominal, quan només es demanà la confirmació dels privilegis de Queralbs al capítol 10. El darrer dels nusos que lligava els homes d'algunes parròquies de la Vall, les servituds personals i de remença, hagueren d'esperar la sentència arbitral de

19. FERRER, «El patrimoni reial...», pàg. 415.
20. VALLS I TABERNER, *Privilegis...*, pàg. 549-554.
21. *AHSMR* (Arxiu Històric de Santa Maria de Ripoll), *Manual del Notari Antoni Ferran*.
22. VALLS I TABERNER, *Privilegis...*, pàg. 578-592.
23. Biblioteca Lambert Mata de Ripoll, *Manual Notarial de la Vall de Ribes (1440)*, 9v-10r.
24. VALLS I TABERNER, *Privilegis...*, pàg. 585.

Guadalupe que a la vall de Ribes tingué una molt dilatada aplicació fins al segle XVII,[25] però en aquell moment ja hi havia consolidada una institució que començà a formar-se amb el carreratge, la vila i vall de Ribes dotada d'uns síndics preparats per fer front i pledejar contra les pretensions dels monjos del monestir de Ripoll sobre la pagesia de la vall.[26] Aquí acabà la història. El carreratge s'havia oblidat perquè la vila i la vall de Ribes havia assolit la majoria d'edat que no hauria arribat sense el suport jurídic i sobretot l'ajuda econòmica que es desprengué de l'acord del Consell de Cent de 25 d'octubre de 1410.

25. Cfr. diverses redempcions de la parròquia de Campelles a l'*AHCP, Registre de la Cúria Reial de la Vegueria de Ripoll, 1598-1608*.
26. *AHSMR*, Paper solt de la Capsa d'una capsa de la Vall de Ribes, any 1631.